

**ЖИЗНЕНИ И ОБЩЕСТВЕНИ ТРАНСФОРМАЦИИ В КОНТЕКСТА НА ЗЕЛЕНИЯ ПРЕХОД
(ПО ПРИМЕРА НА ТЕЦ МАРИЦА 3, ДИМИТРОВГРАД)²**

Keywords: life trajectory, social transformations, coal transition

Abstract: This study is an attempt to examine issues related to the challenges posed by climate change and the current policies that address them. These challenges provoke public unrest related to the social dimensions of transformation (loss of financial income, security, and social status). This text is based on field ethnological research conducted in several localities in the southeastern coal region. The case presented shows a life trajectory marked by a sense of constant change (uncertainty) in the context of ongoing social and industrial transformation. Through it, I will attempt to reveal the possibilities of the ethnological approach in the study of current issues related to the coal transition and the Green deal, the understanding and interpretation of life choices in the context of macro-processes and policies.

Европейският зелен пакт е стратегически документ, който Европейската комисия оповести през 2019 година. Той е насочен към **превърщането на ЕС в справедливо и благоденстващо общество с модерна, ресурсно ефективна и конкурентоспособна икономика, в която през 2050 г. няма да има нетни емисии на парникови газове** (Европейската комисия 2019: 2, курсивът в оригинала). Тази политика се явява отговор на климатичните промени и целъ съхраняване на природното богатство, като гарантира устойчиво развитие чрез трансформация на икономиката и обществата. Документът поставя важен акцент върху социалните ефекти от подобна зелена трансформация и заявява амбицията на ЕК този преход да е **справедлив и приобщаващ** (пак там). Зелената сделка надгражда дългогодишни политики на Европейския съюз спрямо климата, които датират от 90-те години на ХХ век – свързани с амбиции за намаляване на въглеродните емисии и темпа на затопляне, които периодично биват потвърждавани и надградени (20% намаляване на въглеродните емисии до 2020 г. и 40% намаление до 2030 г., в сравнение с 1990 г., през 2020 г. целта за 2030 г. е увеличена на 55%) (Skjærseth, 2021: 26; Kyriazi & Miro, 2023: 119). Стратегията обвързва ангажименти за намаляване

---

¹ Катедра „Етнология“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив.

² Текстът е разработен в рамките на научноизследователски проект на тема „Бъдеще в капана на въглеродното минало“, финансиран от Европейския съюз – Next Generation EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

на вредното влияние върху природата и климата с икономическа трансформация и стремеж за социална справедливост³. Като заявените от Комисията цели са **Механизъмът за справедлив преход ще се съсредоточи върху регионите и секторите, които са най-силно засегнати от прехода**, защото зависят от изкопаеми горива или въглеродно интензивни процеси (ЕК 2019: 20). Фондът за справедлив преход, който се създава малко след представянето на тези стратегически политики (Съвет на ЕС 2021), цели да защити прехраната на работниците, които са били съкратени в резултат на политиката за декарбонизация; да подкрепи активно прехода на работниците към нови видове работни места; и да насърчи нови модели на устойчив растеж (Kyriazi & Miro, 2023: 120). Световната пандемия от КОВИД-19 води до поставянето на още по-амбициозни цели по отношение на климата и обвързва зелените политики с новия финансов механизъм за възстановяване на икономиките на държавите членки и постигане на устойчив растеж Next Generation EU (Sabato, Mandelli & Vanhercke, 2021: 37 и сл.). В съгласие с общоевропейските политики българското правителство разработва съответните документи, които да отразят приоритетите, мерките и дейностите, които ще се предприемат в национален мащаб за постигане на поставените цели (в екологично, социално и икономическо отношение) – като например Интегрирания план в областта на енергетиката и климата на Р България (ИНПЕК)⁴, Националния план за възстановяване и устойчивост (НПВУ)⁵ и др. Все по-големите амбиции на Европейската комисия за постигане на климатична неутралност до 2050 г. в български контекст се срещат с редица предизвикателства като високата енергоемкост на икономиката и ниската енергийна ефективност на сградния фонд (ИНПЕК 2024: 19), поради което синхронизирането на българските и европейските действия по отношение на климата изискват значителни усилия от страна на националното правителство⁶. В последните години дискусиата около зеления преход в България, икономическите мерки, които да се предприемат, и социалните последици от това все по-активно присъства в публичното говорене, като ангажира различни социални актьори и носи значителен емоционален заряд.

---

³ В статията си Бенедета Кота обсъжда възможностите за различен баланс между екологичните, социалните и икономическите съображения (изследователска трилема я нарича) – например свиване на икономическия растеж (de-growth или post-growth). Европейската комисия все пак залага на растеж в икономиката (Cotta, 2025: 123-124), който да се случи по социално справедлив начин заедно с постигането на климатична неутралност.

⁴ Сайт на Европейската комисия: https://commission.europa.eu/publications/bulgaria-final-updated-necp-2021-2030-submitted-2025_en, 1.09.2025. В ИНПЕК са изброени голям брой стратегически документи, планове и пътни карти, които имат отношение към тези национални политики (20–21).

⁵ Министерство на енергетиката <https://www.me.government.bg/themes-c385.html>, 1.09.2025 г.

⁶ Анализът на Дарън Макколи и Кери Петрю показва, че от осемте ключови теми на зелената сделка – климатична неутралност, чиста, достъпна и сигурна енергия, кръгова икономика, енергийна ефективност на сградния фонд, транспорт, устойчиво земеделие, биоразнообразие и нулево замърсяване – България се представя по-слабо от повечето страни членки на ЕС (McCauley & Pettigrew, 2022: 23–36).

Темата за Зелената сделка особено често намира място в публичното пространство и медийни публикации през 2023 година, когато настъпват крайни срокове за подаване на актуализирания НПВУ (и териториалните планове на най-засегнати от въглеродно интензивно производство региони – Перник, Кюстендил, Стара Загора), както и поемането на определени политически ангажименти във връзка с общоевропейската климатична политика. Дискусията поражда значителна поляризация, като представя комплексните европейски политики и механизми за финансиране през опростени схеми на противопоставяне – екоактивисти срещу въглищни централи⁷. Ангажиментите към климата се разглеждат най-вече през очакването те да доведат до закриване на ТЕЦ-ове и съответните социални последици от това – загуба на работни места и благосъстояние, повишаване на цената на тока, инфлация⁸. Този обществен контекст провокира научния интерес на социалните изследователи, които имат възможност да наблюдават актуални процеси по трансформация и да допринесат за разбиране на протичащи под повърхността отношения и взаимодействия между социалните актьори.

Към времето на нашето посещение на изследователския терен (ноември-декември 2024 г.) по-емоционалните дискусии и социални вълнения (протести, стачки на енергетици) са в миналото, но отзвукът от тях все още се усеща в местния контекст⁹. Това оказва влияние и върху желанието на местните жители да изразяват позициите си пред външни посетители (каквито бяхме ние). Екипът ни обхваща изследователи с различна експертиза, които следват собствени научни траектории. Моят подход – и към терена, и към интерпретацията на данните – е свързан с етнологичките ми компетенции. Това предполага работа на микроравнище, поглед отдолу, следване на теренните данни и работа с отделни случаи. Конкретното изследване е организирано около разговора с един събеседник, който ми беше представен като служител в ТЕЦ, което определи и изследователското ми намерение да следвам принципите на биографичното интервю, така че да събере истории, които поместват професионалната траектория (в сферата на енергетиката) в контекста на личните преживявания и опит. При

---

⁷ Опити да бъде преодоляно това опростено обяснение могат да се намерят тук: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/32144050.html>, 2.09.2025; <https://www.mediapool.bg/yuliyana-popov-pazarat-zatvarya-vaglishtnite-tsentrali-news363482.html>, 2.09.2025; <https://proveri.afp.com/doc.afp.com.33ZJ4D3>, 2.09.2025; <https://www.economic.bg/bg/a/view/zelenata-sdelka-li-e-vinovna-za-visokite-ceni-na-hranite-i-energijata>, 2.09.2025.

⁸ Например в анализ на КНСБ се казва, че Зелената сделка може да провокира затваряне на мощности, загуба на работни места, поскъпване на електричеството, инфлация и като цяло да доведе до влошаване на икономическите показатели на България. „Наложително е час по-скоро да се представи на обществото у нас стратегия за развитие, която ограничава националните разходи за зеления преход и в максимална степен се възползва от европейските източници за финансиране“. (<https://knsb-bg.org/index.php/sindi-trud/evropejska-zelena-sdelka-i-vliyanieto-j-varhu-balgariya/>, 2.09.2025)

⁹ По междуградски пътища в района на гр. Гълъбово бяха разположени билборди, които заклеят екоактивисти и говорят за зелената сделка като престъпление. Вж. тук напр: <https://www.segabg.com/hot/category-bulgaria/bilbordove-petnyat-prirodozashtitnici>

срещата ми със събеседника се оказа, че съвсем не става въпрос за обикновен служител¹⁰ и следва в движение да адаптирам въпросите си от биографично към експертно интервю. Събраната информация ми даде възможност да надникна отвъд видимите на повърхността мнения и емоции и да потърся по-задълбочено разбиране за механизмите, по които се конституират и консолидират определени представи и убеждения. И докато работата на терен, събирането на емпирични данни и надграждането на теории и анализи да е обичаен елемент от изследователската ми практика и опит, то навлизането на територията на актуален проблем със значителни икономически, социални, екологични залози е новост за мен. Етноложкият поглед към тази проблематика е предизвикателство, което в български контекст предстои да се разгъне.

Самата организация на теренното изследване предзададе употребата на определени изследователски подходи и методи за сметка на други. Проучването се провежда в относително ограничен времеви обхват (една седмица) и засяга относително обширен район с поредица от посетени места и проведени интервюта и разговори – Стара Загора, Раднево (с кв. Гипсово), Гълъбово, Бели бряг, Трояново, Обручище, Димитровград. Това предполага регистрирането на определени „моментни снимки“, без възможност събеседниците и социалните им взаимодействия в местния контекст да бъдат наблюдавани продължително, което да ни снабди с повече и по-задълбочени данни. Ограниченият времеви обхват, както и фактът, че теренът е нов и екипът ни не разполага със специфична вътрешна гледна точка, определи и подхода ни към терена – през институциите на местната власт (кметство, община, читалища) и експерти от региона (неправителствени организации, журналисти). Тези особености на емпиричния ни опит оказва влияние и върху избора ми на изследователски подход – изследване на случай (case study). Както отбелязва Флайвbjerg, изследването на случай предполага провеждането на задълбочен анализ върху конкретна изследователска единица (човек, общност, институция), която бива осмислена и обяснена в съответните пространствени и времеви рамки (на случването и наблюдението ѝ) и релевантния ѝ контекст (Flyvbjerg, 2011: 301). За разбирането на настоящия случай е важно, че той има предвид (като смислов фон) локалния контекст на града (Димитровград) и региона (Хасково, Стара Загора), които от десетилетия се развиват като въгледобивен район и индустриален център. Актуалната времева перспектива се характеризира с провеждане на комплексни политики по отношение на климата, обвързани с трансформация на икономиката и обществата, които освен това поставят специален фокус върху региони силно засегнати от декарбонизацията (като представения тук). Проведените на терен разговори следва да се разбират в контекст на активната публична дискусия върху зеления преход и социалните

---

¹⁰ Събеседникът ми е Юлиян Семерджиев, юрисконсулт на ТЕЦ Марица 3, Димитровград, който освен това има опит като общински съветник (четири мандата) и е публично известна личност в Димитровград. Интервюто се състоя на 30.11.2024 г. в административната сграда на централата.

последници от него, която засреща противоположни мнения и нагласи и ангажира значителни емоции. Според мен вътрешно изследователския контекст – работата в екип, разнообразието от научни компетенции на участниците, от методи на емпирична и аналитична работа и подходи към терена – също повлиява протичането на изследването, поради което е необходима и известна доза автоетнография.

Изследването на случай е по-широката рамка, в която ще разположа своите интерпретации в опит да предложи задълбочен поглед върху представи и убеждения, свързани с текуща трансформация на въглищните централи в контекста на европейските и национални политики за климата (като Зелената сделка). Настоящият анализ се гради върху данните, почерпани от интервю с юрисконсулта на ТЕЦ Марица 3, Димитровград Юлиан Семерджиев, който представя позицията на общност, пряко засегната от политиките по декарбонизация и очакваните социални последици от тях. Като разговор, конструиран (и насочван от мен) около професионалната биография на събеседника, той предполага извеждането на определени житейски събития на преден план, изтласкването на други и пренареждане на отминалото. Поради което аналитично осмисляне на историята на събеседника през призмата на биографичния подход изглежда като подходящо решение. Но опитът ми да промисля съдържанието на интервюто, да идентифицирам определени съдържателни елементи и мрежи от значения, се изправи пред известни предизвикателства. Те произлизат от твърде скромното присъствие на биографични истории в иначе некраткото интервю, сякаш липсва интерес от страна на разказващия към професионалното му развитие. В същото време събеседникът споделя разнообразна информация за историята на предприятието и на града и много последователно представя своите убеждения относно значимостта на въглищните централи, подкрепени с аргументи. Изказаните от него мнения не се явяват реплика на мои въпроси или коментари, а по-скоро са в задочен диалог със съществуващата обществена дискусия. В този смисъл разказът му се разгръща и следва да се разбира на фона на актуалния локален и времеви контекст. По своята същност обаче той черпи значения от принадлежността на събеседника към някаква легитимна общност, оформена около основополагащ принцип – „институция“ в понятията на Мери Дъглас (Дъглас, 2004). Според концепцията на авторката хората създават институциите, за да могат те да мислят, помнят и взимат решения вместо индивидите и да им придават идентичност. На тази основа ще се опитам да очертая съвкупността от убеждения и аргументи, обвързани с основополагащия принцип (идея), която придава смисъл и идентичност на събеседника ми.

Κъм разбирането на (житейската) история

„Откакто съм на работа тука се говори, че това е сектор, който трябва да бъде закрит... но вече почти 20 години това не се случва“ (Ю.С.)

Изследователите на биографичните наративи обръщат внимание, че историите за живота подреждат житейските събития от перспективата на определена категоризация на света, иначе казано от позицията на културата, към която принадлежи разказващият (Елчинова, 1994: 18). Разказът за собствения живот се ползва от съществуващите смислови конструкти, като комбинира елементи от колективния репертоар от социално валидни и разбираеми човешки истории (Κьосев, 2018). При разгръщането на биографичния наратив индивидът прокарва връзки между вътрешната гледна точка и социалните позиции, които заема и в същото време превежда своя опит в регистрите на социално/ културно споделеното¹¹. Житейските истории се разглеждат не просто като описание на отминалото, а като опит за неговото конструиране и реконструиране, за неговото претворяване (Ганева-Райчева, 2004: 28-29). Както отбелязва Даниел Берто: **„Да разкажеш историята на живота си не означава да изредиш събитията като хроника от изживени събития, а да положиш усилия да осмислиш миналото и като следствие да видиш перспективата в съвременето“** (Берто, 1993: 26, курсивът мой). Доколкото биографичното разказване е свързано с придаването на смисъл на отминалото, херменевтичният анализ като опит за разплитане на нишките на смисъла е обичайният подход към разбиране на биографичните разкази (възприет и от мен). В крайна сметка процесът по пренареждане и преосмисляне на житейската биография може да е безкраен, тъй като той представлява „търсене на социален сценарий **тук и сега**“ (Велчич, 1994: 5, курсивът на автора), а всяко следващо разказване протича в актуализиран и смислово различен контекст.

Доколкото **„всеки случай на разказване е подсигурен и поддържан от комплекс от интереси за слушане“** (Велчич, 1994: 7), житейската история на моя събеседник се явява отговор на моите изследователски и въпросите, насочени към неговата професионалната реализация. Интересът към избора на професия и начало на кариерния път, обичайно препращат към образованието (средно и висше), което задава по-отдалечена перспектива и представят днешната ситуация като резултат от предварително осмислен избор. **„Исках първоначално да ставам лекар. Не ме приеха. Видя ми се много сложно. Учил съм в биологическа паралелка... И не ме приеха... Влезнах в казарма... след казармата вече започнах да уча „Право“ във Варна“** (Ю.С.)¹². Историята за обучението е преплетена и с личната му семейна история – бъдещата му

¹¹ Даниел Берто говори за „семи/смислови елементи“ като първичен материал за конструиране на собствената биография, зает от обкръжаващата символна реалност (Берто, 1993: 26). Вж. също и интерпретацията на Мирна Велчич (Велчич, 1994: 6).

¹² Всички откъси от интервюта са от разговора ми с Юлиан Семерджиев на 30.11.2024 г.

съпруга също отива да учи във Варна и след това заедно решават да се върнат в Димитровград, където да устроят живота си. *„Прибрахме се тука. И аз бях млад юрист, карах стаж в съда. Имаше обява за работа, за юрисконсулт... 2002-ра ми беше първият работен ден тука в началото. Ето, вече 22 години.“* Неговата бърза реализация и (евентуално!) успешна професионална кариера е допълнена с и противопоставена на по-продължителните и не така резултатни търсения на съпругата – след като завършва специалност „История“ във Варна, учи „Право“, а след това и „Психология“ в Пловдивския университет и среща трудности да се реализира в избраната професия. Натрупването на дълъг стаж на едно работно място се възприема като даващо стабилност на социалната позиция и сигурност на възможностите за нейното удържане (а и надграждане)¹³. В шеговит тон тази стабилност е противопоставена (и по този начин подсилена) от подчертаване на предварителните очаквания за краткотрайна заетост в централата: *„като започнах работа, се говореше, че тия ТЕЦ-ове вече ще ги закриват. И аз дойдох да работя с идеята, че ще е нещо временно... три-четири години и ще го закриват тоя ТЕЦ... ама все пак ще получавам заплата, ще натрупам малко юридически опит. И ето... накрая станаха 22 години“*. Устойчивостта на неговата позиция в предприятието е подсилена от твърдения като: *„Сменил съм доста и директори, и най-различни видове колеги са минали през годините. И се оказва, че съм един от старите работници на централата. Малко са тия, дето имат повече стаж от мене“*. Направеният избор е оценен като правилен, а професионалната реализация като успешна в непосредствените изказвания на събеседника: *„Засега ми харесва. Удовлетворява ме и работа, и всичко. Така че засега нямам намерение да си търся някаква друга работа“* и *„Много такива случаи е имало, когато наистина ми е било писнало от всякакви проблеми. Но обикновено ми минава. И продължавам. И оставам. Не знам дали е за добро, дали е за лошо“*. Несъвпадението на очаквания (за краткотрайна заетост) и реалност получава положителна оценка и се възприема като желан резултат от следването на определена професионална траектория. По подобен начин други две понятия с противоположни значения съществуваат непротиворечиво в наратива на събеседника и биват натоварени с положителен смисъл. Става въпрос за стабилност/дълготрайност и промяна/динамика. Дългогодишният стаж в предприятието е оценен като успех, а от друга страна, *„хубаво е човек и да има и малко промяна в живота“*, отбелязва той. Непосредствените му професионални ангажименти са представени като съвкупност от разнообразни предизвикателства. *„Ами предизвикателствата са такива, че тъкмо си мислиш, че нещо горе-долу си го научил и*

---

¹³ В последните години Ю. Семерджиев е член на управителния съвет на ТЕЦ-а. Преди това в продължение на четири мандата е бил общински съветник (от тях два мандата като заместник-председател на Общинския съвет на Димитровград) – дейност, която ясно обвързва с работата му в ТЕЦ-а и защита интересите на предприятието и служителите.

изведнъж, понеже живеем в такава динамични времена, нещо се променя и трябва пак наново да почваш да учиш и да го прилагаш. На практика, постоянно трябва да се учиш“. Когато се отнася за израстването му като експерт/ юрист тази динамика получава ясна положителна оценка: „Тука някак си не може да ти доскучае. Не е едно и също“. Така постоянната промяна, необходимостта да се учиш и да се адаптираш се възприема като важна положителна страна на избраната професия. Това безпроблемно примиряване на противоположни значения – краткосрочни очаквания и дългосрочна реализация, стабилност и промяна – според мен произтичат от предварителната нагласа професионалната биография да се представи като успешна, да се придаде положителна оценка на избрания път. Житейската ни история не само отговаря на въпроса „Кои сме ние?“, но и ни позволява да придадем смисъл на живота (Mauger, 2015: 75)¹⁴. От тази перспектива професионалната биография на Ю. Семерджиев (на този междинен етап) е разгърната като обречена на успех, в нея различните противоположности са помирили с цел да се представи един непротиворечиво положителен карьерен опит.

„Тя цялата система е разбалансирана“

Докато представя собствения си професионален път в подбраните смислови мрежи събеседникът ми съумява много умело да вплете в тях и истории, свързани с миналото на предприятието. Прави впечатлението, че той последователно представя различни аспекти от живота на централата през десетилетията на нейното съществуване. Тази съвкупност от истории надгражда и сякаш синхронно удвоява собствената му професионална биография. Заедно с представянето на своя път и роля в предприятието Семерджиев разгръща пред мен много по-широко платно, върху което подрежда (все пак не твърде детайлно) множество моменти от историята на вълглицната централа. Тези две успоредно разгръщащи се истории са провокирани (в еднаква степен, макар и по различен начин) от моите изследователски търсения. От една страна, експлицитно формулираните от мен въпроси, прокарват смисловата нишка около професионалната биография на събеседника, а от друга страна, неговите предварителни очаквания към моя научен интерес (по собствените му признания, защото етнологията се интересува от миналото според него) го карат да разказва повече за предприятието, града и по-широкия местен исторически контекст. И личната професионална биография, и историята на централата споделят обща смислова линия, оформена около динамиката и трансформацията,

---

¹⁴ Фредрик Майер говори за sense-making при конструирането на собствената житейска история (2014: 71), а Джером Брунер нарича това life-making (Bruner, 2004: 692). Вж. също интерпретацията на Барбара Гьотч и Моника Палмбергер (Götsch & Palmberger, 2022:12).

но за разлика от личния наратив, който е положително оценен, промените, съпътстващи функционирането на ТЕЦ-а в повечето случаи са натоварени с отрицателни значения.

Може да се каже, че въпросът за промените почти изцяло пронизва разказа за живота на възглицното предприятие. Както отбелязва събеседникът: *„за много кратък интервал са се случили страшно много промени... от порядъка на 50-60 години, няма и един век даже“*¹⁵. В цялостното разгръщане на миналото на предприятието промените биват представени по два различни начина. По едната линия могат да се проследят постоянно натрупващи се трансформации, резултат от управленски решения и повлияни от динамиката в политическата и социална конюнктура. По другата смислова линия промените стават видими чрез експлицитно противопоставяне между „преди“ и „сега“, като „преди“ не винаги препраща към един и същи времеви период, но пък „сега“ е всеки път еднозначно оценено (отрицателно). Проследявайки първата линия на разгръщане на промените в централата, прави впечатление, че се споменават трансформации случили се миналия век, както и такива, протичали в последните две десетилетия. Промените, на които събеседникът ми като служител на предприятието е бил свидетел (т.е. от 2002 г.) са представени с по-голяма честота и повече детайли, докато по-ранните промени следват отделни моменти от развитието на предприятието. От основаването му като държавен ТЕЦ, именуван „Вълко Червенков“, създаден, за да обслужва Химическия завод в близост (тогава наречен „Сталин“), през увеличаване на мощността му от 70 до 120 мегавата, до закриване на подземните рудници (според Семерджиев през 90-те години на XX век). В периода откакто събеседникът работи в централата промените засягат предимно принципите, по които ТЕЦ-а оперира на енергийния пазар в България. Най-значимата трансформация е приватизирането на дружеството чрез фондовата борса през 2004-2005 година (според Семерджиев), след което то следва да функционира според пазарните принципи и държавните регулации. *„До преди три-четири години, бяхме тъй наречения студен резерв. Имахме договор с държавата. При необходимост, активират централата. И участвахме тогава на търгове за тоя студен резерв. Преди това пък бяхме в микса, нали, имаше микс от всички производители, бяхме включени. И постепенно махнаха ни от микса, после прекратиха тоя студен резерв. И сега в момента сме изцяло на свободно договаряне на свободен пазар“*. Последната промяна, която отбелязва, е свързана с въвеждане на въглеродни квоти, плащането на които той нарича „данък“, формиран не на пазарен принцип, а по политически причини. Част от изброените трансформации присъстват като елементи от отминалия живот на централата, които събеседникът ми е сметнал за важно да сподели, без да получават някаква ясна оценка

---

¹⁵ Според архивните документи Държавно минно предприятие „Маришки басейн“ (Марбас) съществува от 1948 г. (<https://isda.archives.government.bg:84/Process.aspx?type=Fund&agid=37&flgid=7969>, 20.08.2025 г.), но в региона и преди това е имало частни възглицни мини.

(положителна или отрицателна). За промените, настъпили в пазарните отношения в последните 20 години, Семерджиев говори като за динамика, носеща несигурност и допринасяща за разбалансирането на системата. В този смисъл тя не е натоварена с особено положителни значения.

По-късно в разговора ни събеседникът доразвива картината на настоящата нестабилност, като я поставя в ясна времева съпоставка „преди“-„сега“ и добавя категорична оценка.

„Тя цялата система е разбалансирана. И ние нямаме яснота кога ще работим, колко хора ще ни трябва. Това трябва да е малко и държавна политика. Тогава е било казано „Ще развиваме енергетика“, тая енергетика трябва рудници, трябва професионални училища... да направим планиране. Сега в момента е на парче. Сега изведнъж скача тока, айде трябва ни хора, давай бързо да търсим, после изведнъж нещо друго стане. И същевременно постоянно ти се обяснява: „Вас ще ви закриваме“... Но същевременно пък като има тежки атмосферни условия или недостиг на ток, тогава пък викат „Ааа, много ни трябва сега в момента. Сега трябва да работите!“ В една такава неяснота работим дълги години“ (Ю.С.).

В този случай „тогава“ препраща към периода на държавния социализъм, когато цялостната система е реорганизирана с цел създаване на централизирана планова икономика, командвана от държавната власт (История 2009: 278). Макар че събеседникът няма професионален опит от работа в такива условия, той ги оценява като по-добри, като осигуряващи сигурност и нужния баланс. Обстоятелствата, при които днес функционира централата, са представени в отрицателни смисли, а динамиката като недостатък за дългосрочното планиране – на производство, натоварване на мощностите, обучение на кадри, инвестиции в подобрения и т.н. Семерджиев отбелязва, че навремето цената на електричеството е била стабилна, а централата е работела без прекъсване: *„Няма зима, няма лято, няма нощ, няма ден. Работи нонстоп... И се спира само в определено време за ремонт“*, а настоящата ситуация (когато централата не работи постоянно и цената на тока варира) той определя като резултат от *„много грешни решения“*. Без да се коментират политическите и икономическите основания за предприемането на определени управленски стъпки¹⁶, съвременната ситуация и отминалото са

---

¹⁶ Вече е натрупана значителна литература, която показва системната несъстоятелност на икономическата политика по времето на държавния социализъм. Вж. например Знеполски, *Българският комунизъм* (Знеполски, 2008: 195–202), *История на НРБ*, (2009: 263–338), Даниел Вачков и Мартин Иванов, *История на външния държавен дълг*, Христов, *Тайните фалити на комунизма* и др.

редоположени и оценностени. Миналото е друга страна¹⁷ и тя се оказва по-желана от настоящето.

Съпоставителното оценъчно противопоставяне между „преди“ и „сега“ в представяне на принципите на организация на дейността – държавните политики спрямо енергетиката, ценообразуване, работа на конкурентен пазар и пр. – е само един от редицата примери, които дават израз за протекла трансформация и резултатите от нея. Наред с казаното дотук мога да открия още две по-значими тематични области, които ангажират вниманието на събеседника ми и са представени оценъчно и в съпоставка. На първо място, това са поредица от коментари, които засягат най-общо казано „социалните придобивки“ на служителите в ТЕЦ-а.

*„Казах, че навремето... аз когато дойдох, много от нещата вече ги **нямаше**, но са ми казвали... стол, магазин **имахме** отделно, магазин само тука на ТЕЦ-а, барче такова, киносалон, библиотека, 3-4 оранжерии **имахме**, големи, много големи оранжерии, гъбарник **имахме**, гъби се произвеждаха. Какво да кажа друго, спорт се развива, игрища **имахме**. Като мини градче тук е било. И всяко нещо се е поддържало, но в момента всичко... през годините свива се, свива се, свива се“.*

Архивните документи на минен комплекс „Марбас“ показват, че в дружеството се е извършвала значителна по обем „несъщинска“ дейност – отдели и служители, които е трябвало да осигуряват различни придобивки и услуги за миньорите и енергетиците¹⁸. Към вече изброените столова, магазин, кино, библиотека, оранжерия, игрища, могат да се добавят клиника с манипулационна, вътрешна охрана (наречена „милиция“ в документите), общарски, фризьорски, шивашки ателиета, собствено помощно стопанство (овощни и зеленчукови градини, животновъдно стопанство с овце, крави, кокошки, прасета), читалище, представителни самодейни състави и отбори и др. Към активите на предприятието трябва да се добавят също и ведомствените жилища, почивните бази, транспортна и електропреносна инфраструктура. Тази сложна производствена структура, обрасла с множество несъщински дейности, се е формирала като следствие от различни държавни политики (които през десетилетията се и променят), налагани централизирано, които е трябвало да отговорят на разнообразни претенции, очаквания и идеологически постановки¹⁹. С текущата промяна на социалните отношения и

---

¹⁷ Препратка към анализа на Тони Джуд върху начина, по който се формира памет за споделеното европейско минало след Втората световна война (<https://www.librev.com/index.php/discussion/europe/2106-1>, 21.08.2025 г.)

¹⁸ Фонд № 573 в Държавен архив, гр. Хасково.

¹⁹ Строенето на ведомствени жилища следва да отговори на бързата индустриализация и необходимостта от осигуряване на елементарни битови условия за хилядите миньори, от които предприятието е имало нужда, за да работи. Развиването на помощно стопанство следва да компенсира редица дефицити и да удовлетвори обещанията за висок статус на миньорската професия. Читалища, библиотеки и спорт следва да задоволят претенциите на държавата за културно израстване на работниците и изграждането на

управленски решения част от тези услуги изчезват или се заменят (напр. шивашките и обущарските), други казуси намират трайно разрешение (напр. настаняването и битовите условия), а след разпада на комунистическата система онези аспекти от описаната „социална грижа“, обвързани с идеологическата пропаганда (напр. в сферата на културата – читалище, библиотека, художествена самодейност) изгубват своето влияние. В изказването на Семерджиев основната смислова линия се оформя около противопоставянето между „има“ и „няма“, наличие и липса. Историите от миналото представят една наситена с множество притежания картина, тя показва изобилие и оживление, разнообразие от социални услуги и най-вече грижа („поддържало се е“). Независимо, че когато той самият е станал служител на предприятието, повечето придобивки вече ги е нямало, историите за това отминало изглежда са част от (вътрешно) институционално споделеното знание, което се обменя в предприятието. То се възприема (а и предава) с цял комплекс от емоции и оценки, които натоварват „някога билото“ с положителни смисли. На този фон настоящето се оказва в незавидната роля да бъде нямащо, свиващо се, недостатъчно. *„Отзад имаме баскетболно игрище и то е занемарено до голяма степен. Като цяло кипял е много активен социален живот... много активен живот е кипял тука. Много хора, млади хора...“* Цитираното изказване допълва картината на случилите се промени и резултатът, видим днес, се възприема като загуба на икономически блага, сигурност и социална плътност.

Темата за „социалните придобивки“, които работниците в ТЕЦ-а са имали, пряко кореспондира с другата значима тема (свързана с настъпилите промени), която се представя през противопоставянето между отминало и настояще – това е темата за хората. Тя е най-драматично представена в споделеното от Семерджиев: *„Вече сме малко като хора, няма го това количество на хора като от едно време. Ей тая администрация във всяка стая **имаше** по двама-трима човека, сега вече **имаме** и празни стаи. Да не говорим че вече всеки сам си е в стая и **имаме** даже празни, свободни стаи, дете **няма никой**“*. Загубата на социални придобивки се случва паралелно с намаляването на работниците и служителите и това не е изненадващо. Но едва ли може да се проследи причинно-следствена връзка между двете реалности – по-скоро те заедно са следствие от други фактори и развития (преструктуриране на икономическите и обществените отношения в края на ХХ и началото на ХХІ век). Такава обвързаност е налице както в реалността, така и в наратива на Семерджиев – отново идеята за „липса“ излиза на преден план, но в случая тя е представена чрез образа на празната стая/

всестранно развита и хармонична личност. Вж. Брунбауер (2010: 103–137), където авторът описва по архивни документи създаването на Димитровград и различните проблеми, свързани с настаняване, продоволствие, битови условия, медицинска грижа и т.н. За икономически политики вж. цитираните изследвания. За културните политики вж. Еленков, 2008, Еленков, 2013.

свободната стая, в която няма никой. По отношение на служителите времевият маркер „преди“ бележи различни исторически периоди. В цитирания тук откъс миналият момент препраща към началото на XXI век, когато събеседникът ми започва да работи в ТЕЦ-а и когато според него стаите в администрацията са били пълни със служители²⁰. Това наблюдение носи характера на преживян опит и може да се разглежда като свидетелство на протеклите трансформации. В друг негов коментар настъпилата промяна става още по-видима от съпоставката с периода на социализма. „В „Марбас“, обединението между ТЕЦ-а и мините, са били към 10 000 човека“²¹. Това значително намаляване на служителите съответства със трансформациите, които протичат в социалната и политическата конюнктура (в края на XX и началото на XXI век) и провокират промени в икономическата среда. В случая с димитровградския ТЕЦ това води до пълно ликвидиране на рудниците и последващото приватизиране на предприятието²². Трайната тенденция за намаляване на работещите в ТЕЦ-а е допълнително натоварена с негативни значения чрез акцент върху несигурността и динамиката (в пазарните отношения), които водят до текучество на персонала и влошаване на неговите компетенции.

„Ами имаме тука... определени изисквания за квалификационни степени. Провеждат се обучения, но е трудно, тъй като има и текучество. Някой път хората, като ги научиш, и те отидат някъде другаде“.

„Имали сме така няколко пъти по-масови такива съкращения. После пък и сме взимали повече хора наведнъж... Даже един път бяхме махнали доста хора и впоследствие се наложи да назначим 100 и няколко човека наведнъж“.

Ситуацията е негативно представена поне в две отношения. На първо място, поради административната тежест, която се създава от необходимостта периодично да се назначават и освобождават служители. А на второ място, поради вменияването на допълнителни задължения на старшите експерти да провеждат обучение на младите кадри. Така въпросът за персонала се разширява и в посока към изграждането на база от добре обучени и компетентни служители. Това провокира ново сравнение между минало и настояще, бележещо настъпила промяна. „В Димитровград **имаше** професионални училища, **имаше** „Техникум по енергетика и минно дело“. Там излизаха такива специалисти, които захранваха „Марбас“, рудниците, мините и ТЕЦ-а. **Имаше** друг, химически техникум. **Имаше** и един, който беше строителен техникум.

²⁰ Според него в началото на XXI век в централата са работили около 700-800 души, към момента са 250.

²¹ Според архивните документи през 1950 г. щатното разписание наброява около 3300 души (фонд 573, опис 1, а.е. 219, л. 2), през 1980 г. – 6042 души (фонд 573, опис 6, а.е. 47, л. 14), а през 1986 г. – 6734 души (ф. 573, опис 7, а.е. 22, л. 28).

²² Като се има предвид, че мощността на централата е една и съща от монтирането на нова турбина през 1971 г. (https://tec-marica3.com/?act=show_pagecategory_id=13, 22.08.2025) въпросът за ефективността на предприятието през периода на социализма е важен.

Всички тези професионални училища са ликвидирани“. Отново смисловото противопоставяне е между наличие и липса, но в случая визираните институции (училища) не просто липсват, те вече не съществуват, унищожени са. Емоционалният акцент, който събеседникът поставя, е много по-категорично натоварен с негативна оценка. Макар Семерджиев да отбелязва, че няма възможност ТЕЦ-а да осигурява работа на няколко десетки зрелостници, завършващи всяка година, той отново набляга на държавното планиране по време на социализма като подходящ начин да се организира сектора на енергетиката. *„Тогавя е било казано „Ще развиваме енергетика“, тая енергетика трябва рудници, трябва професионални училища. Да направим планиране“*. Това е още един щрих към основната смислова линия, около която събеседникът разполага елементи от наратива си, тази за промяната. Независимо дали е представена чрез постъпателно развитие, или чрез сравнително противопоставяне на времеви периоди, актуалните резултати от трансформацията получават последователна отрицателна оценка.

Прилагането на биографичния подход към настоящия случай се характеризира с някои особености. На първо място прави впечатление, че анализът разполага с твърде ограничена съвкупност от житейски събития, споделени от Семерджиев. В много други случаи биографичната линия е основна и около нея се ранжират разнообразни случки и впечатления (вкл. значими исторически събития), които се оказват второстепенни или подчинени на житейския наратив и намерението на говорещия да бъде главно действащо лице на собствената си история. В анализа тук биографичните събития са силно редуцирани, те изглеждат като периферни спрямо по-важния разказ в интервюто – този за живота на възлищната централа. Така за разбиране личната история на събеседника важно се оказва синхронното разгръщане на две наративни линии – на професионалния му път и на миналото на ТЕЦ-а. Общ мотив, който пронизва техните истории, е този за промяната, проявяващ се поне по два начина – като текуща динамика (постоянно възникващи предизвикателства и трудности и протичащо развитие) и като по-мощабни трансформации, представени през днешните резултати в съпоставка с отминали състояния. При разгръщане на личния му професионален път задълженията му са представени през съпътстващата динамика (не му става скучно, винаги има какво да научава и това му харесва) и през натрупания дългогодишен стаж (което му дава сигурност и предвидимост). И макар двете значения да се разполагат в противоположни смислови регистри (динамика/ промяна vs. стабилност/ непроменливост), те получават обща положителна оценка (*„Тука някак си не може да ти доскучее. Не е едно и също“*. *„Ние се шегуваме тука, че ще се пенсионираме. Дойдох уж за малко, тогава бях един от най-младите тука. Сега вече съм с много стаж“*). В паралелната история на ТЕЦ-а „промяна“ е основния лайтмотив, като на моменти та е

представена чрез постъпателно развитие, а в други случаи чрез сравнително противопоставяне на едни и същи дейности в различни времеви периоди. Анализът показва, че независимо към кой период от миналото препраща понятието „преди“/ „тогава“ (социализма, 90-те години на XX век или началото на XXI век, когато Семерджиев започва работа в ТЕЦ-а), настоящето се оказва в по-неблагоприятна позиция. В това отношение отделните сегменти, които изграждат историята на централата са оценъчно монолитни – всеки (исторически) по-ранен период е по-положително оцветен от всеки по-късен. Смыслите, които оформят този оценъчен негативизъм, се оформят, от една страна, около идеята за динамика и текуща промяна, която носи несигурност и разбалансира системата, а от друга страна, около противопоставянето между „наличие“ и „липса“. Във втория случай „тогава“ по-често препраща към времето на държавния социализъм, когато енергетиката е приоритетна индустрия, държавното планиране осигурява стабилност на цените (на тока), сигурност на работата, постоянен приток на работна ръка от професионалните училища, както и множество социални придобивки. На този фон днешната ситуация е представена като пълна липса – на икономическа/пазарна логика, сигурност, блага, статут. *„Както е била гордост навремето тая индустрия, сега в момента се превръща в бreme“* – заключението на Семерджиев подходящо обобщава предприетото от него представяне на историята на ТЕЦ-а, в която влита собствената си професионална биография.

Към разбиране на легитимната общност/институцията и нейния основополагащ принцип

Разбирането, че конструирането на наратив засреща интересите на говорещ и слушаш²³, не е характерно само за биографичните истории. Всеки изследовател подхожда към терена и случая с оглед на свои предварителни идеи, теоретични концепции, допускания, хипотези, методическа рамка и пр., тоест на научния си интерес. От своя страна, събеседникът, който се съгласи да откликне на изследователските въпроси, също следва да удовлетворява определени собствени интереси. При биографичните наративи като основен интерес се разкрива желанието на разказващия да (пре)подреди и придаде смисъл на житейския си път, да се представи като главен герой на биографията си, да преутвърди идентичността си в конкретния момент/ контекст (Берто, 1993; Велчич, 1994; Mauger, 2015). Анализът на изследвания случай дотук показва, че наличието на интерес за конструиране и поддържане на биографичния наратив от страна на събеседника, не среща достатъчно основания. Изглежда, че това не е основният мотив на Семерджиев да откликне на изследователския ми интерес. Дори и само от изложение

---

²³ Препратка към мнението на Мирна Велчич: *„всеки случай на разказване е подсигурен и поддържан от комплекс от интереси за слушане“* (Велчич, 1994: 7).

дотук е видно, че историята на централата заема съществено място в наратива му и ангажира значително повече внимание, оценки и емоции. Друга немалка част от интереса на събеседника ми е ангажиран с това, което той нарича своя „мисия“ – да направи така, че *тези производства (вкл. ТЕЦ-а) да се запазят*. В стремежа си да реализира тази своя мисия Семерджиев започва да заема позиции в местната власт – той е избран за общински съветник и изпълнява тази функция в продължение на четири мандата.

„Тука разни политически спорове е имало, че съм лобирал за това предприятие. Ама аз не го крия, че съм лобирал. То е напълно нормално. Във времето назад и „Неохим“ също си имат общински съветници, другите големи предприятия всичките си имат представителство там. Нищо лошо аз не виждам в това, защото ние сме почти мини град – да речем едно село, дето е 150 човека, има кмет. Ние сме тука 300 човека, ако вземеш и съпътстващи [дейности], които гравитират към нас, сигурно има 500 души в града, които под някаква форма са свързани с ТЕЦ-а. Ако ги сметнем и със семействата, това е една общност, дето разчита на това предприятие, и е напълно нормално тая общност да има и някакво представителство в местната власт“.

Фактът, че Семерджиев е дългогодишен общински съветник, провокира очакването представянето на професионалната му биография да се развие по още една линия. В рамките на наратива му обаче това не се случва. Напротив – и двете му професионални роли се оказват подчинени на историята и каузата на ТЕЦ-а. Участието му в общинския съвет се явява в разказа само за да сподели своята мисия и да защити направения избор²⁴. Може да се каже, че в останалата част от интервюто, която не е ангажирана с историите на ТЕЦ-а и на събеседника, Семерджиев е заел роля на общински съветник, който използва всеки възможен случай и трибуна, за да изтъква ползите от въглищните централи. Това е позиция, която той е застъпвал в продължение на много години и е натрупал значителен опит в тази посока. Смятам, че тезите, които застъпва Семерджиев и аргументите, с които ги подкрепя, изграждат една добре организирана и задълбочено промислена система от убеждения. Убежденията са идеи, които хората смятат за истинни, за факт или реалност и които съществуват заедно със съответната система от чувства и емоции. Споделянето на общ комплекс от убеждения дава чувство за сигурност и усещане за принадлежност към общност (Крейпо, 2006: 27-28). Както отбелязва Мери Дъглас *вкореняването на дадена идея е социален процес* (Дъглас, 2004: 54) и дори *простите действия на класифициране и запамяване са институционализирани* (цит. съч.,

---

²⁴ Представеният откъс видимо съдържа полемични нотки. Изказването на Семерджиев звучи като защитна теза. Както става ясно, неговата двойствена професионална позиция е била обект на публични и медийни коментари: haskovo.net/videos/210844/yuliy-an-semerdzhi-ev-za-emal-zakonno-dvata-posta-v-os-dimitrovgrad-i-v-tets-maritsa-3, 25.08.2025.

с. 76). В своето изследване тя развива идеята, че хората споделят мисли, разсъждават, помнят и взимат решения в границите на институциите, които изграждат. Понятието „институция“ е използвано в смисъла на легитимирана социална група, която може да се удържа поради авторитета на дадена личност или въз основа на общо съгласие по някакъв **основополагащ принцип** (Дъглас, 2004: 55, курсивът мой). В контекста на изследвания тук случай събеседникът принадлежи на институция, консолидирана около идеята, че **ползите за държавата, за общината и за хората от предприятия като ТЕЦ-а са много повече от вредите**. Така оформена, институцията систематично направлява индивидуалната памет и канализира възприятията във форми, съвместими с одобрените от нея отношения (Дъглас, 2004: 103). Семерджиев се оказва изразител на тази основополагаща идея, като позицията му в местната власт му дава възможност да трупа опит в защита на възгледната централа. Самият факт, че каузата на ТЕЦ-а има нужда да бъде защитавана, показва, че в обществото функционират различни институции, оформени около (понякога) противоречащи си класификации на реалността. „Но тенденциите в мисленето и обществените нагласи постоянно се формират в другата насока и затова някак си се опитвам постоянно да водя война с тия схващания на хората“ (Ю.С.). При по-задълбочено вникване в изказаните от Семерджиев в интервюто мнения става видно, че немалка част от тях представят аргументи, изтъкващи ползата от ТЕЦ-а или минимизиращи щетата от него. За мен това се оказа по-късно прозрение, като общото ми първоначално впечатление беше за удържането на професионална биографична траектория в смислите на динамиката и промяната. Всъщност последващият анализ показа, че в интервюто се откриват множество тези, които не са отговор на поставени от мен въпроси, а могат да се разпознаят като смислови конструкти, подчинени на институцията, към която Семерджиев има и изразява принадлежност. Представените от него идеи могат да се поставят в няколко категории.

Икономическата полза

Събеседникът на няколко пъти обръща внимание на икономическата роля на предприятието за местната общност: „...[такива предприятия] *дават голям тласък на икономиката и в трудни моменти спасяват и икономика, и население*“. Тази теза се разгръща и надгражда в няколко посоки. От една страна, се акцентира върху продукта на предприятието (електрическа енергия) като общо благо, от което всички се ползват. Това убеждение е представено на фона на популярното сред хората разбиране (според Семерджиев), че достъпът до електричество е даденост и поради това не се цени достатъчно високо. „*Те мислят, че винаги ще има електроенергия, винаги като натиснеш копчето ще е светло и топло вкъщи...*

Защото сегашното поколение пък са още по-разглезени, без интернет не могат и няколко часа да изкарат“. Това е допълнено и с препратка към периода на 90-те години, когато има режим на тока (три часа има ток, един час няма). От друга страна, Семерджиев подчертава, че електроенергията, която произвежда ТЕЦ-а, е евтина и това е един от трите съществени фактора, които всяко предприятие в енергийния сектор следва да има предвид (да е надеждна, да е евтина, да е екологична). Този аргумент се явява в контекста на политика за заплащането на въглеродни квоти (възприета от ЕС и страните членки²⁵). Този така наречен от Семерджиев „данък“ увеличава себестойността на електроенергията с 50% и според него ощетява европейските производители, като оскъпява продукцията им и намалява конкурентоспособността им. От трета страна, тезата за икономическата значимост на предприятието се надгражда и с представяне на социалните му ефекти за местната общност – в централата работят няколкостотин души и още няколко десетки служители има във фирми, които са контрагенти на ТЕЦ-а. Трудовите възнаграждения на всички тези хора и техните семейства се преливат в местната икономика и я подкрепят. *„Горе-долу от порядъка на половин милион лева се плащат всеки месец заплати. Всеки месец тия половин милион лева хората тръгват да ги харчат в града. Отиват при някой, който има магазин, отиват в бензиностанцията, отиват при фризьорките, при маникюристките и така нататък и по някакъв начин тая икономика се върти“.* Икономическите аргументи в различни техни проявления заемат немалко място в изказването на Семерджиев, подкрепящо ползите от ТЕЦ-а. Те кореспондират и с висока обществена чувствителност към различни очаквани рискове (обосновано или не), засягащи в по-висока степен социално непривилегировани членове на обществото, които може да са следствие от нови политики и мерки (особено тези свързани със Зелената сделка).

Минимизиране на екологичните щети

Друга тема, която заема значително място в защитата на ТЕЦ-а от страна на събеседника, е свързана с неговата екологична „несъвместимост“. Тя се прояви още в предходната аргументативна линия (във връзка с оскъпяването поради плащането на въглеродни квоти), като самият събеседник подчертава, че е трудно да изградиш силна защитна теза против екологичните изисквания. *„Ние сме в много неблагоприятна позиция поставени.*

---

²⁵ Системата за търговия с емисии на Европейския съюз е въведена през 2005 година (<https://eur-lex.europa.eu/BG/legal-content/summary/eu-emissions-trading-system.html>, 27.08.2025). България започва да прилага тези политики след присъединяването си към съюза, първият национален план е от 2008 г. (<https://www.moew.government.bg/bg/nacionalen-plan-za-razpredelenie-na-kvoti-za-turgoviya-s-emisii-na-parnikovi-gazove-za-perioda-2008-2012-g/>, 27.08.2025)

Каузата на другата страна е много по-лесна за подкрепа – бориш се за чист въздух, за хубава природа. То само като го кажеш това нещо и вече всички ти симпатизират. Как да създадеш положителен облик на едно нещо, което все пак изпуска вредни вещества?“ В случая той пристъпва към тази задача, като използва три типа сравнения – във времеви план, в пространствен план, сравнение в мащаба. *„Смея да кажа, че [предприятието] е много по-чисто от ТЕЦ-а, който е бил през социализма поради две основни причини. Навремето се е разпалвало изцяло на мазут... И второто е, че има изградена сероочистваща инсталация, което тогава изобщо е нямало“*. Това е (вероятно) единственият случай в неговия наратив, когато на периода на държавния социализъм се придава отрицателна оценка, а актуалната ситуация изглежда подобрена. В подкрепа на същата теза, макар и не така директно изказано, служат и сравненията, които протичат в пространствен план. От една страна, сравнения с държави извън ЕС (той цитира Китай, Индия, Турция, САЩ), които не прилагат политики за търговия с въглеродни емисии и по този начин печелят пазари за сметка на европейските производители ²⁶ . А от друга страна, протича сравнение и с европейски държави (неидентифицирани): *„виждате сега и в Европа много от европейските държави се връщат пак към възлицата“* ²⁷ . Тези сравнения следва да ни наведат на извода, че ползите от централите надхвърлят щетата за климата и природната среда, за което е привлечена легитимност отвън – от държави в и извън ЕС (големи държави със стабилно присъствие на международната политическа сцена използват възлицата). Може да се каже, че в описания от събеседника баланс между надеждност, екологичност и достъпност като ключови за производството на електроенергия фактори, той се опитва да придаде по-голяма тежест на надеждността. Това е устойчива характеристика на електроенергията, произвеждана в ТЕЦ-ове, за разлика от другите две. Още един щрих, който да минимизира екологичната щета, е сравнението в мащаба на различните централи в България: *„Ние ако изпускаме 3%, защото така е по [комплексно] разрешително. Изчистваш всичко, 3% обаче няма как да ги изчистиш и ги пускаш непречистени. 3% от 120 мегавата са една стойност, 3% от 3000 мегавата са много по-голяма стойност“* ²⁸ . Самото издаване на комплексно разрешително означава, че

---

²⁶ Според актуалния доклад за международната търговия с въглеродни емисии на International Carbon Action Partnership (ICAP) страни по това споразумение наред с ЕС са Великобритания, Китай, Австралия, Канада, Япония, Аржентина, Бразилия, половината от американските щати и др. (https://icapcarbonaction.com/system/files/document/250612_icap_sr25_june-updates.pdf, 27.08.2025)

²⁷ Журналистическо разследване на Росен Босев показва, че подобно съдържание (че Германия разкрива повторно затворени по-рано възлищни централи), набрало популярност в социалните мрежи в края на 2023 година, е подвеждащо (<https://proveri.afp.com/doc.afp.com.33Y33K7>, 2.09.2025).

²⁸ В България няма ТЕЦ, който да е с мощност 3000 мегавата. Най-големият ТЕЦ е „Марица Изток 2“ (държавна собственост) с 1620 мегавата мощност (<https://www.tpp2.com/page/about-us.html>, 2.09.2025).

изпускането на парникови газове в атмосферата е регулирано и допускано (в указания размер) от държавните институции, контролиращи сектора.

Представените дотук аргументи, които се опитват да намалят тежестта на екологичния фактор, така че функционирането на централата да бъде защитено, разчитат на мисловната конструкция „**ние замърсяваме, обаче...**“. Тя може да продължи както следва: „...*обаче преди ТЕЦ-а е замърсявал много повече*“, „...*обаче и другите държави замърсяват*“, „...*обаче поголемите централи в България замърсяват повече*“. Но ключовият аргумент в защитата на Семерджиев е оформен около разбирането за необходимия избор на по-малкото зло: „*Някой път трябва да избереш най-малката злина. Като искаме да имаме ток, да ни е уютно и приятно вкъщи, трябва да изтърпим някои такива неща*“. Той е илюстриран със следния пример: „*Все едно да създадеш кола, която не изпуска вредни вещества. Никой не си мисли, че колата нищо не изпуска, нали? И особено като са 10 000 коли в един град, ами няма как. Изпускат, но никой не се лишава от автомобилите. Пък има и положителни страни, нали? С автомобил много по-лесно да отидеш донякъде, отколкото с кон*“. Погледнато в цялост защитната теза на Семерджиев може да се обобщи в изказаното от него разбиране: „*Защото да кажем, че изобщо няма да има вреди, ще излъжем. Вреди има, но ползите са много повече. И балансът по-скоро е в ползите*“. Събеседникът полага значителни усилия, за да подкрепи каузата на ТЕЦ-а и по различен начин да намали значимостта на екологичния фактор или приносът на централата към общото атмосферно замърсяване. За тази цел той разполага предприятието в различни мрежи от смисли, в контекста на които то да изглежда по-щадящо природата – от „сега сме по-добре“ (в сравнение със социализма) през „ние сме по-малко зле“ (в сравнение с по-мощни централи) до „ние сме неизбежен избор/неизбежно зло“. Тази неизбежност се определя от разбирането за електричеството като „общо благо“, от което всички се ползваме. Както сам отбелязва Семерджиев, в засрещането на двете каузи – на ТЕЦ-а и на екоактивизма – е много трудно ТЕЦ-ът да спечели симпатии, затова той се опитва да разположи централата в такива смислови контексти, в които балансът между ползи и вреди да натези в посока на ползите.

Въпросът за идентичността

Дотук двете групи аргументи бяха оформени около противоположни по смисъл и оценка полюса – предимства и недостатъци, като недостатъците бяха релативизирани чрез различни когнитивни преоценки на събеседника. Последният аргумент е опит каузата на ТЕЦ-а да получи окончателна легитимност и балансът да натези в посока на ползите. Той е свързан със същинската принадлежност на централата към местния контекст, като две реалности, които са

взаимно обусловени: „Той така си е и замислен този град, като индустриален град. Това му е замисълът. Ако това нещо го загуби, просто той ще си загуби облика си според мен. Той така е измислен, колкото и да се опитваме да го модернизираме, да променяме, той така е изцяло структуриран по този начин“. Изказаното мнение експлицитно обвързва съществуването на въглищната централа със същностна характеристика на мястото, на град Димитровград – че той е изграден изцяло като образцов идеологически проект на социализма²⁹, в който индустрията (особено тежката индустрия) заема ключово място. Функционирането на въглищната централа съответства както на вътрешните основания за съществуване на града („замисъл“), така и на външния му вид („облик“), в този смисъл премахването ѝ (евентуално) би накърнило според събеседника същностни измерения на идентичността (не само негови, но и на неговите колеги, а и на цялата градска общност). Допълнителен аргумент в тази посока е изказаното убеждение, че „въглищните централи са нашето богатство, тъй като ние сме независими по този начин“. Той обяснява убеждението си с факта, че въглищата, които задвижват централата се добиват тук и прави съпоставка с АЕЦ, която трябва да купува ядрено гориво от външни контрагенти и да договаря депонирането на радиоактивния отпадък по подобен начин³⁰. Така ТЕЦ-ът не само се оказва важно основание градът да съхрани своята индустриална идентичност, но и има способността да подкрепя националната независимост. Както отбелязва Мери Дъглас, когато една институция се установи, тя започва да контролира паметта на своите членове, установява категориите на тяхното мислене и фиксира идентичността (Дъглас, 2004: 124). Въпросът за идентичността, както и концепти като независимостта, неизбежно ангажират значителни емоции и морални оценки и привличането им като аргумент в защита на ТЕЦ-а следва окончателно да докаже ползата от централата.

Хората създават институции, за да решат проблемите си, възникващи от ограничената им рационалност, като по този начин се създава *машина за мислене и вземане на решения от тяхно име*, твърди Мери Дъглас (Дъглас, 2004: 72). Легитимната общност, конструирана около ТЕЦ-а и ползите от него, е отдавна утвърдена. С промяната на социалния ред, политическата и икономическата конюнктура обаче съществуващата система от класификации също търпи трансформации. Това води до разколебаване на солидарността, основаваща се на споделените кодификации на човешкия опит. Така в общественото пространство започва да функционират

²⁹ Повече за това вж. Брунбауер, 2010: 103–137.

³⁰ По отношение на соларните производители на енергия отбелязва, че производството и последващото рециклиране на панели и батерии носи значителни екологични щети, но тъй като се случва другаде (в Китай според него), в България това производство на ток се възприема за чисто. Ако оставим настрана екологичния въпрос все пак е добре да се спомене, че турбината на ТЕЦ-а, както и другите машинни елементи, отговорни за производството на ток, също не са произведени в България – целият процес по монтаж на мощностите е насочван и контролиран от инженерни специалисти от СССР.

различни институции, почиващи често на противоположни основополагащи принципи. По този начин събеседникът ми се оказва въввлечен в дискусия, в която каузата на ТЕЦ-а е противопоставена на идеи, подкрепящи опазване на природната среда и климата. Полемиката протича така, че не остава място за примиряване и съществуване на двете идеи. Това усещане се подхранва и от публичния дебат, в който позициите на въглищните централи и на екоактивисти са трайно утвърдени като взаимно изключващи се. Семерджиев като служител на ТЕЦ Марица 3, Димитровград на висока управленска позиция и същевременно като упражняващ власт в местния общински съвет се превръща в основен говорител на предприятието³¹. Това му позволява да натрупа опит и да изгради система от аргументи, с които да подкрепя каузата на ТЕЦ-а. Както показва анализът, тези аргументи варират от изтъкване на икономическата полза от централата през опит да се намали тежестта на екологичните съображения до ангажиране на въпроса за идентичността („Това сме ние, димитровградчани, и няма да сме себе си, ако нямаме индустриални предприятия като ТЕЦ-а“). Най-често похватът, който използва събеседникът, за да защити своята позиция, е сравнението (във времето, в пространството, в мащаба). По този начин той се опитва да помести централата в такива смислови мрежи, в които ползата от предприятието да бъде потвърдена, а екологичната щета – минимизирана. *„И това, което е било предимство тогава, в един момент сега се оказва недостатък. Но аз се опитвам на хората да им обясня, че това не е недостатък, просто нещата се променят. Това, че ТЕЦ-а е близо до града, навремето е било предимство, сега в момента се оказва, че е недостатък“* (Ю. С.). Новите институции (в смисъла на Дъглас), формирани през последните две десетилетия, ерозират паметта за ТЕЦ-а и изключителността на мястото (че Димитровград е създаден специално като индустриален център, че въглищните централи за гордостта на индустриалното производство, че 50 години те са функционирали по един и същи начин – все така икономически неефективен и екологично вредящ – и това е било добре). И ако в контекста на професионалната биография на Семерджиев желанието да научаваш нови неща и необходимостта да се адаптираш бяха оценени положително, то промяната, която се налага да извърши предприятието, достига до своите граници. Въпреки постоянната динамика, която съпътства

---

³¹ Това си личи и по множество публикации в местната и националната преса: <https://3e-news.net/bg/a/view/45311/ulijan-semerdjiev-potresen-sym-ot-planovete-za-zatvarjane-na-800-megavata-vyglishtni-moshnosti>, 12.08.2025; <https://business.dir.bg/energien-pazar/yulijan-semerdzhiiev-transformatsiyata-na-tets-maritsa-3-dimitrovgrad-e-kauza>, 12.08.2025; <https://3e-news.net/bg/a/view/32762/ulijan-semerdjiev-zapovedta-za-spirane-na-rabotata-na-tec-marica-3-v-dimitrovgrad-e-nezakonna>, 12.08.2025; <https://www.standartnews.com/biznes/yulijan-semerdzhiiev-tets-maritsa-3-chuvstvame-se-kato-vv-film-na-absurda-492354.html>, 12.08.2025; <https://www.haskovo.net/news/566994/yulijan-semerdzhiiev-v-denya-na-energetika-zakrivaneto-na-tets-ovete-shte-prinudi-balgariya-da-vnasya-elektroenergiya>, 12.08.2025.

функционирането на централата – закриване на рудниците, приватизация, работа на свободния пазар, плащане на въглеродни квоти и др. – тя не успява да се адаптира към все по-новите изисквания. Може би това е причината цялостната история на ТЕЦ-а, представена през призмата на промяната, да носи отрицателна оценка.

Настоящото изследване си постави за цел да предложи интерпретация на конкретен случай, повлиян от актуалния контекст на икономически и социални трансформации, провокирани от климатичните политики на европейско и национално равнище. Този случай представя гледната точка на човек, който живее в регион, силно засегнат от декарбонизацията, и работи в предприятие, спрямо което се адресират специални мерки и действия в тази връзка. Съобразно информацията, която Юлиян Семерджиев избра да сподели с мен, приложих етноложкия подход на изследване на случай и се опитах да потърся основания за разбиране на наратива му през интерпретация на биографичния му разказ. Гледано в перспектива (напред, докато провеждах анализа) изглеждаше, че няма много данни за подобен анализ, тъй като личната история сякаш само допълваше по-важната история на въглищната централа, която той ми представи. В допълнение към това в интервюто открих значително количество информация, организирана около съвсем различен център, наречен от него „мисията на ТЕЦ-а“. Тя беше издържана в стила на полемиката, беше адресирана към представители на местната общност (вкл. екоактивисти) и имаше предвид по-широката обществена дискуссия. Гледано в ретроспекция и през призмата на теорията на Мери Дъглас, ми се струва, че всички данни в интервюто могат да се подредят в единна линия на биографичното интервю. Историята на ТЕЦ-а може да се разглежда като фона, на който се разгръща неговата лична професионална биография. Тя задава онези смисли, които формират основополагащия принцип на легитимната му общност/ институция, кодират житейския му опит и определят принадлежността на събеседника към нея. Каузата на ТЕЦ-а от своя страна е онзи двигател в живота му, който го насочва към паралелна професионална роля (общински съветник) и го превръща в легитимния изразител на интересите на общността. Ако историята на Семерджиев и ТЕЦ Марица 3 се погледне от перспективата на политиките за климата (от търговията с въглеродни емисии, през Парижкото споразумение³² до Европейския зелен пакт), към които България се присъединява след влизането в ЕС, изглежда сякаш те постигат заложените си цели да направят въглищните централи неконкурентноспособни и икономически неефективни.

Изводите, направени в изследвания от мен случай, могат да се поместят в по-широката контекст на проучванията на екипа, така че представеното тук да се надгради с допълнителни значения и посоки за разбирането му. Анализът показва, че настоящето изследване съдържа

---

³² <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>, 5.09.2025

потенциал да се окаже както отклоняващ се случай, така и образцов случай (Flyvbjerg, 2011: 307). От една страна, това е едно от малкото интервюта със събеседници от Димитровград (област Хасково, встрани от основния ни фокус върху Старозагорска област) и единственото, което представя гледната точка на служител (и понастоящем) на ТЕЦ на висока управленска позиция. За разлика от повечето други експерти, с които разговаряхме и които насочват вниманието си към опазване на природата и климата, моят събеседник последователно застъпва тезата за запазване на въглищната индустрия (отклоняващ се случай). От друга страна, той системно заема позицията на говорител на ТЕЦ-а и на енергетиците (дори на моменти и на местната общност). Едно по-продължително емпирично изследване в региона, което да обхване в по-голям мащаб мненията и разбиранията на работещите в сектора и живеещите в областта, може да покаже значителна степен на синхронизация между мненията на събеседника и други местни жители (образцов случай). Подобни изводи могат да се направят при последващо проучване, анализ и съгласуване на търсенията на екипа, както и при разширяване на изследователските гледни точки с разнообразие от различни перспективи.

Литература:

- Berto, D. (1993). Biografichniyat podhod: metodologichna stoynost i perspektivi. V: Balgarski folklor, kn. 2, 18–30. [Берто, Д. (1993). Биографичният подход: методологична стойност и перспективи. В: *Български фолклор*, 2, 18–30].
- Brunbauer, U. (2010). *Sotsialisticheskiyat nachin na zhivot. Ideologia, obshtestvo, semeystvo i politika v Bulgaria (1944 – 1989)*. Ruse: Elias Kaneti. [Брунбауер, У. (2010). *Социалистическият начин на живот. Идеология, общество, семейство и политика в България (1944 – 1989)*. Русе: Елиас Канети].
- Bruner, J. (2004). Life as Narrative. In: *Social research*, 71(3), 691–711.
- Cotta, B. (2025). The eco-social aspects of the European Green Deal and the Farm to Fork. In: *Global Social Policy*, 25(1), 112–130.
- Dalgas, M. (2004). Kak mislyat institutsiite. Sofia: 411. [Дългас, М. (2004). *Как мислят институциите*. София: 411].
- Elchinova, M. (1994). Avtobiografichnia razkaz kato samopredstavayane. V: *Balgarski folklor*, 6, 17–28. [Елчинова, М. (1994). Автобиографичния разказ като самопредставяне. В: *Български фолклор*, 6, 17–28].
- Elenkov, I. (2008). *Kulturniyat front. Balgarskata kultura prez epochata na komunizma – politicheskoto upravlenie, ideologicheski osnovania, institutsionalni rezhimi*. Sofia: Institut za izsledvane na blizkoto minalo. [Еленков, И. (2008). *Културният фронт. Българската култура през*

- epochata na komunizma – politicheskoto upravlenie, ideologicheski osnovania, institutsionalni rezhimi. Sofia: Institut za izsledvane na blizkoto minalo].
- Elenkov, I. (2013). *Trud, radost, odih i kultura. Vavedenie v istoriyata na ideologicheskoto modelirane na vsekidneviето prez epochata na komunizma*. Sofia: Tsentar za akademichni izsledvania. [Еленков, И. (2013). *Труд, радост, одих и култура. Въведение в историята на идеологическото моделиране на всекидневието през епохата на комунизма*. София: Център за академични изследвания].
- Evropeyska komisia 2019. Saobshtenie na Komisiyata do Evropeyskia parlament, Evropeyskia savet, Saveta, Evropeyskia ikonomicheski i sotsialen komitet i Komiteta na regionite. Evropeyskiyat zelen pakt. Bryuksel, 11.12.2019 g. COM(2019) 640 final. [Европейска комисия 2019. Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Европейския съвет, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Европейският зелен пакт. Брюксел, 11.12.2019 г. COM(2019) 640 final]. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0017.02/DOC_1&format=PDF, 1.09.2025
- Flyvbjerg, B. (2011). Case study. In: *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Norman K. D. and Y. S. Lincoln. (Eds.). Thousand Oaks, CA. Sage, 301–316.
- Ganeva-Raycheva, V. (2004). *Razkazvane i identichnost*. Sofia: Yar. [Ганева-Райчева, В. (2004). *Разказване и идентичност*. София: Яр].
- Götsch, Barbara and Monika Palmberger (2022). The Nexus of Anthropology and Narrative: Ethnographic Encounters with Storytelling Practices. In: *Narrative Culture*, 9, 1–22.
- Hristov, H. (2007). *Taynite faliti na komunizma*. Sofia: Siela. [Христов, Х. (2007). *Тайните фалити на комунизма*. София: Сиела].
- INPEK 2024. *Integriran plan v oblastta na energetikata i klimata na Republika Bulgaria. Aktualizatsia 2024 g.* [ИНПЕК 2024. *Интегриран план в областта на енергетиката и климата на Република България. Актуализация 2024 г.*] <https://www.me.government.bg/themes-c385.html>, 1.09.2025 г.
- Istoria 2009. *Istoria na Narodna republika Bulgaria. Rezhimat i obshtestvoto*. Sofia: Siela. [История 2009. *История на Народна република България. Режимът и обществото*. София: Сиела].
- Kreyro, R. (2000). *Kulturna antropologia. Kak da razbirame sebe si i drugite*. Sofia: Lik. [Крейро, Р. (2000). *Културна антропология. Как да разбираме себе си и другите*. София: Лик].
- Kyosev, A. (2018). *Razkazvaneto na zhivota. Podhodi za izuchavaneto mu v humanitarnite i sotsialnite nauki*. V: *Piron*, 15. [Къосев, А. 2018. *Разказването на живота. Подходи за изучаването му*

- в хуманитарните и социалните науки. В: *Пирон*, 15]. <https://piron.culturecenter-su.org/alexander-kiossev-narration/> 8.09.2025.
- Kyriazi, Anna and Joan Miró (2023). Towards a socially fair green transition in the EU? An analysis of the Just Transition Fund using the Multiple Streams Framework. In: *Comparative European Politics*, 21, 112–132.
- Mayer, F. (2015). *Narrative Politics: Stories and Collective Action*. Oxford; New York: Oxford University Press.0
- McCauley D and Pettigrew KA (2022). Can Europe lead a just transition? Strengthening social justice in the European Green Deal by using European Pillar of Social Rights indicators. <https://www.solidar.org/publications-page/can-europe-lead-a-just-transitionthematic-pub/>
- Savet na ES 2021. Reglament (ES) 2021/1056 na Evropeyskia parlament i na Saveta ot 24 yuni 2021 za sazdavane na Fonda za spravedliv prehod. V: Ofitsialen vestnik na ES. [Съвет на ЕС 2021. Регламент (ЕС) 2021/1056 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 за създаване на Фонда за справедлив преход. В: Официален вестник на ЕС]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1056>, 1.09.2025.
- Skjærseth, J.B. (2021). Towards a European Green Deal: The evolution of EU climate and energy policy mixes. In: *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 21, 25–41.
- Sabato, S., Mandelli, M., & Vanhercke, B. (2021). The Socio-Ecological Dimension of the EU Recovery: From the European Green Deal to the Recovery and Resilience Facility, *EUROSociAL Collection* 24. https://www.etui.org/sites/default/files/2023-01/03_The%20socio-ecological%20dimension%20of%20the%20EU%E2%80%99s%20recovery%20further%20traction%20for%20the%20European%20Green%20Deal.pdf 8.09.2025.
- Vachkov, D. (2009). Ikonomika na komunisticheska Bulgaria (1944–1962). V: *Istoria na NRB. Rezhimat i obshtestvoto*. Sofia: Siela, 262–303. [Вачков, Д. (2009). Икономика на комунистическа България (1944 – 1962). В: *История на НРБ. Режимът и обществото*. София: Сиела, 262 – 303].
- Vachkov, D., Ivanov, M. (2009). *Istoria na balgarskia darzhaven dalg. Vanshniyat dalg na Bulgaria prez perioda na komunizma (1945–1990 g.)*. Sofia: BNB. [Вачков, Д., Иванов, М. (2009). *История на българския държавен дълг. Външният дълг на България през периода на комунизма (1945–1990 г.)*. София: БНБ].
- Velchich, M. (1994). Personalnite narativi kato nauchen metod vav folkloristikata. V: *Balgarski folklor*, 6, 4–12. [Велчич, М. (1994). Персоналните наративи като научен метод във фолклористиката. В: *Български фолклор*, 6, 4–12].

Znepolski, I. (2008). *BALGARSKIYAT KOMUNIZAM Sotsiokulturni cherti i vlastova traektoria*. Sofia: Institut za izsledvane na blizkoto minalo. [Знеполски, И. (2008). *БЪЛГАРСКИЯТ КОМУНИЗЪМ Социокултурни черти и властова траектория*. София: Институт за изследване на близкото минало].